

Sananvapauden uudet ulottuvuudet

Viestintämarkkinoiden sekä sitä koskevan sääntelyn kansainvälistyminen samoin kuin nopea tekninen kehitys aiheuttavat jatkuvasti uusia tulkintaongelmia. Lähes poikkeuksetta oikeudelliset ongelmat liittyvät sananvapauteen, sen ulottuvuuksiin uudessa, kaupallistuneessa ja rajat ylittävässä teknologiaympäristössä. Vuosina 2007–2009 toteutettavan hankkeen painopiste on sananvapauskysymyksissä. Sananvapautta tutkitaan suhteessa muihin viestinnässä merkityksellisiin vapauksiin ja oikeuksiin, kuten elinkeino-, kilpailu- ja sopimusvapauteen sekä tekijänoikeuksiin. Vapauksien ja oikeuksien lisäksi tarkastellaan viestintään liittyviä ajankohtaisia vastuuongelmia.

Tutkimuskysymykset

A. Elinkeino toiminta ja sananvapaus

1. Viestintäliiketoiminta on yksi nopeimmin kasvavista, globaaleista teollisuudenaloista. Euroopan unionin strategia perustuu digitalisointiin, joustavuuden ja markkinatehokkuuden kasvattamiseen sekä tukiohjelmiin kulttuurien monimuotoisuuden säilyttämiseksi. Viestinnän monimuotoisuus ja pluralismi ovat sananvapauden tärkeitä tausta-arvoja. Oikeudellisella sääntelyllä on haluttu varmistaa, että tiedotusvälineet heijastavat demokraattiselle yhteiskunnalle tyypillistä mielipiteiden kirjoa. Käytännössä tämä on tarkoittanut joukkoviestinten toimintaan elinkeinonharjoittajina kohdistuvaa sääntelyä. Viestinnän monimuotoisuutta on pyritty edistämään toisaalta viestintämarkkinoihin ja toisaalta viestinnän sisältöön liittyvällä oikeudellisella sääntelyllä. Viestintämarkkinoiden monipuolinen rakenne turvaa osaltaan median moniarvoisuutta. Euroopan unioni on pyrkinyt varmistamaan moniarvoisuutta puuttamalla mediayhtiöiden omistukseen ja määräysvallan keskittymiseen kilpailuoikeudellisin keinoin sekä edistämällä kulttuurista ja kielellistä monimuotoisuutta. Suuri tutkimuksellinen haaste on siinä kuinka, markkinoiden vapaus, erilaiset yleisen edun tavoitteet sekä sananvapaus ovat yhdistettävissä toisiinsa; miten EU:n kilpailu- ja sisämarkkinasäännökset määrittävät eurooppalaista ja kansallista sananvapausdoktriinia. Tähän kysymykseen vastaaminen edellyttää kansainvälistä vertailua samoin kuin EU:n toimivaltaa koskevaa kriittistä tarkastelua.

2. Joukkoviestinnän sisältö on perinteisesti jaettu toimitukselliseen ja kaupalliseen sisältöön. Tämä jako on omaksuttu lähtökohdaksi myös oikeudelliseen sääntelyyn, jossa on huomioitu joukkoviestinten asema markkinoinnin suorittajina. Toimituksellisen ja kaupallisen aineiston erottaminen joukkoviestinnässä on kuitenkin yhä vaikeampaa erityisesti uuden viestintäteknologian mahdollistamassa sisältöjen tuotannossa. Myöskään rajanveto mainonnan ja muuntyyppisten ilmoitusten välillä ei aina ole yksiselitteinen. Sääntelyn sisältöä ja siinä käytettyjä määrittelyjä, kuten piilomainonta ja tuotesijoittelu, on arvioitava siltä kannalta, vastaavatko ne sääntelyn tavoitteita ja joukkoviestinnän todellisuutta. Sananvapauden näkökulmasta tilanne, jossa joukkoviestimille taataan korkea suojantasotiedonvälityksen kanavana, mutta puututaan niiden toimintaan kaupallisen sisällön osalta, on erityisen moniulotteinen ja syvällistä tutkimusta vaativa.

3. Euroopan unioni on viime vuosien aikana merkittävästi edistänyt markkinaohjautuvien sääntelykeinojen käyttöä. Tähän kannustetaan nyt myös jäsenmaita. Maastrichtin sopimuksesta lähtien useat komission valmisteluasiakirjat, koskivatpa ne sitten eurooppalaista hallintotapaa tai lainsäädännön parantamista, ilmentävät suuntausta, jossa sääntelyn legitimitetin nähdään tulevan yhtä paljon sen sisällöstä kuin sen muodoista.

Tärkeimmät näistä uusista sääntelyn muodoista ovat yhteissääntely ja itsesääntely. Joukkoviestintä on näiden uusien sääntelymuotojen keskeinen koekenttä. Tällä koekentällä kohtaavat monien eri oikeudenalojen erityiskysymykset, oikeudellisen sääntelyn perusteita koskevat arvovalinnat ja periaatteet sekä sananvapaus.

Tutkimusongelmat

- Eurooppalainen kilpailuoikeus ja sananvapaus
- Mainonnan sääntely ja sananvapaus
- Uudet sääntelykeinot ja sananvapaus

B. Julkisuus, yksityisen oikeudet ja sananvapaus

1. Yksi sananvapauden tavoitteista on lisätä demokratiaa ja luoda edellytykset vapaalle ja avoimelle tiedonkululle. Toisaalta julkisuus ja tiedon avoin saatavuus ovat myös välttämättömiä edellytyksiä toimivalle sananvapaudelle. Joukkoviestimille merkittäviä tiedonlähteitä ovat erityisesti viranomaisten hallinnoima julkinen tieto sekä julkisilla tapahtumapaikoille järjestettyjen tilaisuuksien seuraaminen. Kun teknologian kehittyminen on muuttanut toimintaympäristöä, myös oikeudellisen sääntelyn lähtökohdat ovat joutuneet uuteen valoon. Samoin perinteiset käsitykset informaatiosta ovat muuttumassa: Informaatio ei ole joko yksityistä tai julkista, vaan yhä useammin molempia. Julkisen tiedon saatavuus ja käyttömahdollisuudet ovat digitaalisessa ympäristössä erilaisia kuin ennen. Sääntely-ympäristön muutokset vaikuttavat usein ristiriitaisesti tiedon saatavuuteen: Digitaalitekniikka sekä laajentaa tiedon saatavuutta että mahdollistaa sen tehokkaan kontrollin. Ja kun informaatiosta tulee julkista, sitä aletaan käyttää lukuisiin eri tarkoituksiin. Samalla informaation alkuperäistä julkaisijaa tai omistajaa on usein mahdotonta jäljittää. Myös julkisen toiminnan privatisointi samoin kuin yksityisyyden suojan korostaminen saattavat kaventaa tiedon saatavuutta. Lisäksi globaaliin päätöksentekoon liittyy välttämättä julkisuusvaje, jota avoimuuden ja transparenssin korostaminen eivät ilman muuta riitä korvaamaan.

2. Immateriaalioikeuksilla on tärkeä merkitys informaatiomarkkinoiden toiminnassa. Alan sääntely ja tekninen kehitys saattavat kuitenkin yhdessä rajoittaa tiedon tosiasiallista saatavuutta. Tekijänoikeuksien hallinnointi ja kaupallinen hyödyntäminen eivät kaikin osin vastaa digitaalisen mediaympäristön haasteita. Immateriaalioikeuksien hallinnointitapoja ja tiedon jakelutapoja tulisi kehittää tasapuolisesti siten, että sananvapauden näkökulmasta vapaa tiedonvälitys toteutuu takaamalla pääsy tiedon lähteille. Tekijänoikeussuojan ulottuvuuteen informaatiotuotteiden jälkimarkkinoilla liittyy monia selvittämättömiä, tutkimusta vaativia kysymyksiä. Laaja, esimerkiksi urheilutapahtumapaikan omistukseen liittyvä yksinoikeus voi turvata urheilutapahtumien rahoituksen, mutta samalla laajasta määräämisvallasta saattaa olla kielteisiä seurauksia joukkoviestinnän sananvapaudelle. Kun yksinoikeuteen liittyy tekijänoikeudet tilaisuudesta tuotettuihin taltiointeihin, vapaa tiedonvälitys vaikeutuu. Julkisiin tapahtumiin samoin kuin julkiseen tietoon yleensä liittyviä monitasoisia immateriaalioikeuksia ja sopimusjärjestelyjä onkin syytä tarkastella osana laajempaa oikeudellista kokonaisuutta. Sananvapauden ja immateriaalioikeuksien oikeasuhtainen tasapainottaminen on oikeudellisen sääntelyn keskeisiä haasteita informaatioyhteiskunnan toimivuuden takaamiseksi.

3. Kaupalliset viihdetuotannot muuttavat sisältöjen käyttämistavat aika-, paikka- ja välineriippumattomiksi. Sisällöt tulevat monimuotoisemmiksi ja liittyvät osaksi muuta tiedontuotantoa, -hakua ja -välitystä. Passiivisen seurannan sijaan kuluttajat luovat entistä enemmän omia palveluita, yhteisöjä ja sisältöjä. Sisältöjen digitalisoituminen, teknologian

halpeneminen ja laajakaistan yleistyminen muuttavat tiedonvälitystä ja ihmisten välistä vuorovaikutusta. Yksityisestä tulee julkista. Vuorovaikutuksessa on suurelta osin kysymys tekijänoikeudellisesta suojatusta aineistosta ja sen käyttämisestä. Esimerkiksi blogissa on usein yhdistettynä monien oikeudenhaltijoiden teoksia, joiden hallinnoinnista tai jatkokäytöstä ei ole tällä hetkellä säännöksiä eikä käytäntöjä.

Tutkimusongelmat

- Julkisuusperiaate ja sananvapaus digitaalisessa ympäristössä
- Sananvapaus ja joukkotapahtumiin liittyvät oikeudet sopimus- ja immateriaalioikeuden valossa
- Tekijäoikeuksien hallinnointitapojen vaikutus sananvapauteen digitaalisessa ympäristössä

C. Vastuu ja sananvapaus

1. Sananvapaudessa on kysymys paitsi joukkotiedotusvälineiden ja muiden sanavapauden käyttäjien oikeudesta ilmaista tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä myös yleisön oikeudesta vastaanottaa niitä. Näin sananvapauteen kuuluu myös vastuu. Informaatio leviää nykyisten viestintävälineiden avulla nopeasti ja laajalle. Tällöin tiedon lähde ja alkuperä saattavat jäädä epäselviksi. Entistä vaikeampaa on myös hahmottaa raja totuudenmukaisten faktatietojen, mielipiteiden, tulkintojen ja virheellisten tai harhaanjohtavien tietojen välillä. Julkaistun viestin sisältöön perustuvat informaatiovirheet lisääntyvät helposti, ja viestinnän määrän ja vastaanottajien lisääntyessä niiden vaikutukset ulottuvat yhä laajemmalle. Kehitys synnyttää jatkuvasti uusia korvausvastuuta koskevia oikeudellisia ongelmia, onpa kyse sopimussuhteesta aiheutetusta tai muunlaisesta vahingosta ja sen korvaamisesta. Perinteisen, vahingonkorvauslain tarkoittaman taloudellisen vahingon korvausvastuun lisäksi, huomiota joudutaan kiinnittämään myös muunlaisiin joukkoviestinnässä mahdollisiin taloudellisen vahingon korvausperusteisiin, kuten kilpailumenettelyrikkomuksia ja arvopaperimarkkinoita (mm. sijoitussuosittelun antamista) koskeviin säännöksiin.

2. Vahinkoa aiheuttanut viesti voidaan esittää usealla tavalla. Epäselvää sen sijaan on, ovatko aikakautinen painojulkaisu, tähän liittyvä verkkolehti, verkkolehden keskustelupalsta, audiovisuaalinen viestintä tai internetissä ylläpidettävä keskustelufoorumi korvausvastuuta arvioitaessa samassa asemassa. Myös vastuun toteuttamisedellytykset eri viestintämuotojen kesken ovat toistaiseksi selvittämättä. Sama koskee rajanvetoa päätoimittajaa edellyttävän verkkojulkaisun ja muunlaisen verkkoviestin välillä.

Käytännössä yleisö uskoo enemmän toimituksellisten viestien sisältöön kuin muun tyyppisiin mielipiteen ilmauksiin tai mainoksiin. Tiedotusvälineen uskottavuus ja luotettavuus ovatkin korottaneet oikeuskäytännössä maksettavaksi tuomittua vahingonkorvausta. Käytäntö on kuitenkin vakiintumaton. On tutkittava myös siitä, miten informaatiovirheen aiheuttama korvausvastuu määräytyy silloin, kun vahingonkärsijä on maksanut informaatiosta.

3. Median tehtävä välittää ajankohtaista tietoa edellyttää nopeutta. Tästä johtuen julkaistavan tiedon tarkistamiseen käytettävän ajan täytyy olla järkevässä suhteessa asian tärkeyteen ja pikaiseen julkistamisintressiin. Suomalaisessa oikeuskäytännössä ei pienten virheellisyyksien ole kaikissa tapauksissa katsottu johtavan korvausvastuuseen. Tällaisen

arvioinnin perusteista ja siitä, milloin virheellinen tieto ei johda korvausvastuuseen, ei kuitenkaan ole oikeudellista tutkimusta eikä selviä linjanvetoja.

Tutkimusongelmat

- Sananvapaus ja vahingonkorvausvastuun edellytykset
- Sananvapaus ja korvausvastuu eri viestintävälineitä käytettäessä
- Vastuusäätely ja sananvapauden erilaisten käyttäjien oikeudet